

AZ ERŐSZAK REPREZENTÁCIÓI

–A tettek, az áldozatok és a szemlélők narratívái –

Interdiszciplináris workshop 2014. február 7-én, a Debreceni Egyetemen (főépület, 133/2-es terem)

Az erőszak különböző formái és mediális reprezentációi régóta meghatározó jelentőséggel bírnak a kulturális emlékezetben, az „erőszak-kutatás” mégis viszonylag fiatal és új tudományterületnek nevezhető. Ennek oka egyfelől az erőszak megközelíthetőségének nyilvánvaló transzdiszciplináris jellege: az erőszak gyakorlatának, kontextusainak, motivációinak, megelőzhetőségének és kontrollálásának, vagy nyelvi és egyéb közvetíthetőségének kutatása egyaránt kihívást jelent a történelem-, az irodalom-, a jog és a politikatudomány mellett többek között a pedagógia, a kriminológia, a filozófia, az antropológia, a pszichológia vagy a szociológia számára is. Másfelől az erőszakra irányuló szisztematikus kutatás feltűnő problematikája a módszertani-elméleti megközelítések sokfélesége és különbözősége, amely a fogalom alapvető tisztázatlanságából és tisztázhatatlanságából ered.

A *közvetlen*, az emberi test ellen irányuló, vagyis *fizikai erőszak* fenomenológiáját Jan Philipp Reemtsma dolgozta ki. Reemtsma alapján megkülönböztethetjük a *lokalizáló (lozierend)* erőszakot, amelynek célja a test elmozdítása vagy likvidálása, eltüntetése a helyéről (például egy harctéri konfliktusban), *abúzív (raptive)* erőszakot, amely a test ellen irányul, megsérti, kihasználja, megalázza azt (elsősorban szexuális célból) és *öncélú (autotelisch)* erőszakot, amely nélkülöz mindenféle racionális indítékot, célt (a pusztítás örömeért végzett pusztítást). Számos jóval népszerűbb fogalmat ismerünk az erőszak *közvetettebb* formáinak jelölésére: a *strukturális* erőszak kifejezés elsősorban a társadalmi hierarchiákban kódolt hatalmi viszonyokból eredő egyenlőtlenségre, igazságtalanságokra, jogsérelmekre vonatkozik. Bourdieu alapján beszélhetünk *szimbolikus* erőszakról, amely szintén egy rejtett illetve láthatatlan (viszont akár fizikai erőszakhoz is vezető), hatalmi viszonyokat megszilárdító és létrehozó, azokat naturalizáló erőszak (leggyakrabban a társadalmi nemek kontextusában vagy a nyugati oktatási rendszerek kizárólagosságával kapcsolatban merül fel ez a fogalom). A *kulturális* erőszak kifejezés pedig többek között az irodalom- és nyelvtudományban használatos, a nyelvbe kódolt erőszakviszonyok, a nyelv általi sértés (*hate speech*) illetve akár a rögzült nyelvi struktúrák irodalmi destrukciójának (dadizmus) jelölésére. S bár a definíciók sorát még folytathatnánk (sőt, kiegészíthetnénk például a német *Gewalt* vagy a magyar *erőszak* fogalom kétértelmű angol vagy francia megfelelőinek: a *violence* és a *pouvoir/power* jelentéseinek értelmezésével), világos, hogy egymástól elválaszthatatlannak kell tekintenünk a különböző erőszak-fogalmakban implikált kategóriákat. Egyfelől nyilvánvaló ugyanis, hogy az erőszak általában konkrét aktusokhoz, reális személyekhez kötődik, nem használható tehát a fogalom parttalanul és körvonalazatlanul bármilyen társadalmi elnyomásra. Másfelől könnyen belátható, hogy minden erőszak-aktus egyben társadalmi, szimbolikus, kulturális struktúrák eredménye, nem redukálhatjuk tehát a pusztán a testre az erőszak gyakorlását és elszenvedését.

Az erőszak tehát egy rendkívül nehezen megragadható és szinte kimeríthetetlen kutatási téma – annál inkább ösztönző vállalkozás lehet viszont maga az „erőszak-kutatás”. Tudományterületi besorolástól függetlenül elgondolkodtató kérdések komplexumával találkozhatunk az erőszak különböző kontextusaiban. Külön kihívást jelent az erőszak helyének és terének vizsgálata (börtön, menekülttábor, mézárszék), az erőszak-határhelyzetek megvilágítása (az öngyilkosság és az eutanázia), az önvédelem vagy a „békés ellenállás” megítélése, a testi erőszakként is értelmezett

kulturális gyakorlatok (körülmetélés és csonkítás) jogi és etikai kérdései, az erőszakszervezetek gyakorlatának – az állam és az erőszak-monopólium kapcsolatának – vizsgálata. Nem kevésbé összetett terület az erőszak, és általában a testi fájdalom nyelvi vagy más médiumokban (filmben, képregényben, számítógépes játékokban) történő ábrázolásának illetve ábrázolhatóságának a feltérképezése.

A tervezett workshop keretei között egy hosszabb távú kutatási projekt egyik lépéseként a témában rejlő lehetőségek és nehézségek megvitatását tűztük ki elsődleges célként. Különböző tudományterületekről (irodalom- és kultúratudomány, politológia, teológia, szociológia, pszichológia, jogtudomány) várunk rövid (20 perc terjedelmű), vitaindító előadásokat az erőszak témájában. A projekt folytatásáról, a kutatás további lépéseiről, az előadások publikálásának lehetőségéről további információk várhatóak a helyszínen.

Ajánlott szakirodalom

Reemtsma, Jan Philipp: *Vertrauen und Gewalt. Versuch über eine besondere Konstellation der Moderne*. Hamburg 2008

Gudehus, Christian et al. (szerk): *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart 2013

PROGRAM

8.30. Megnyitó (Balogh László Levente, DE Politikatudományi és Szociológiai Intézet)

9.00. Fazakas Sándor (DRHE Teológiai Intézet): „*A boszorkányfattyak vízbe fojtassanak?...*”
A méltatlan élet fogalmának teológiai kritikája, avagy van-e az emberi életnél magasabb rendű érték?

9.30. Kiss Lajos András (NYF Filozófia Intézeti Tanszék): *Erőszak-diskurzusok az ezredfordulón (Giorgio Agamben, Étienne Balibar, André Gluksmann, René Girard, Peter Sloterdijk és Slavoj Žižek)*

Vita

10.00. Valastyán Tamás (DE Filozófiai Intézet): „*Az alkonyat szürkességében*”. Borbély Szilárd: *Egy gyilkosság mellékszálai című könyvének apropóján*

10.30. Takács Miklós (DE Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézet): *Az erőszak fogalma a trauma-kutatások kontextusában*

Vita, kávészünet

11.30. Balogh László Levente (DE Politikatudományi és Szociológiai Intézet): *Az első világháború erőszak-tapasztalata*

12.00. Takács Erzsébet (DE Politikatudományi és Szociológiai Intézet): *A szenvedő test legitimitása. Didier Fassin biolegitimitás koncepciója*

Vita, ebédszünet

13.30. Horváth Andrea (DE Germanisztikai Intézet): *Férfi tettesek – női áldozatok? Az erőszak nemi meghatározása*

14.00. Pabis Eszter (DE Germanisztikai Intézet): *A regény mint vágóhíd: Többszólamúság, idegenség és erőszak Beat Sterchi Blösch című regényében*

14.30. Kalmár György (DE Angol-Amerikai Intézet): *Az erőszak vizuális jellemzői a slasher horrorfilmben*

Vita, kávészünet

15.30. Gyurán Ildikó (ME ÁJK): *Az erőszak büntetőjogi megítélése*

16.00. Román Róbert (EKF Gazdaságtudományi Intézet): *Az erőszak értelmezése a polgári jogi jogviszonyokban*

ABSZTRAKTUMOK

Fazakas Sándor: „*A boszorkányfattyak vízbe fojtassanak?...*” *A méltatlan élet fogalmának teológiai kritikája, avagy van-e az emberi életnél magasabb rendű érték?*

A harmadik birodalom eutanázia-programjának kidolgozása során gyakran szolgált Luther fenti hírhedt mondata hivatkozási alapként. Viszont Bonhoeffer szerint a méltatlannak, ill. értéktelennek tartott élet kioltása az egészségesek javára nem higiéniai, hanem teljes mértékben ideológiai kérdés. A *teológus* az erőszak történelmi bűn-összefüggéseinek megnyilvánulása kapcsán a kérdésre keresi a választ, hogy mennyiben volt a keresztyénség történelme során „erőszakot eltűrő keresztyénség”, ennek milyen hivatkozási alapja volt, s egyáltalán lehetséges-e meghirdetni az erőszak leküzdését militáns töltetű fogalmak nélkül? Tény, hogy a Biblia olvasása során az erőszak legkülönbözőbb formáival találkozunk (népek, vallások és kultúrák, ember és természet, Isten és ember kapcsolatában stb., sőt maga Jézus Krisztus is erőszakos halált szenved a kereszten). Kérdés viszont, hogy képes-e a teológiai szemléletmód kritikus korrektívként viszonyulni az értéktelen, ill. méltatlan élet filozófiai-ideológiai értelmezésével szemben, s mindez milyen érveket tesz lehetővé a méltatlan élet befejezhetőségének, az ember abszolút autonómiájának és a méltó halál szabadságának mai követeléseivel szemben?

Kiss Lajos András: *Erőszak-diskurzusok az ezredfordulón (Giorgio Agamben, Étienne Balibar, André Gluksmann, René Girard, Peter Sloterdijk és Slavoj Žižek)*

Az előadás az utóbbi két évtized karakterisztikus erőszak-interpretációit mutatja be vázlatos formában. Az alcímben megnevezett szerzők elsősorban filozófia, antropológiai és politológia szempontok alapján értelmezik az erőszak történeti, illetve napjainkban is folyamatosan újjászülető változatos formáit, a passzióvandalizmustól kezdve, a rasszista, a vallási fanatizmuson alapuló erőszakkitöréseken át, egészen az államilag szervezett (a „liberális jogállam keretibe beillesztő”), az úgynevezett rendkívüli állapot működésmechanizmusaira emlékeztető erőszakkal bezáróan.

Valastyán Tamás: „Az alkonyat szürkességében”. Borbély Szilárd: Egy gyilkosság mellékszálai című könyvének apropóján

Az előadásban megpróbálom körvonalazni a halál szimbolikájának és allegorézisének szerkezeti elmozdulásait a pompázatos, festett jellegtől a szériában gyártott, anesztétikus mozzanatokig. Hogy mégis mi ível át a kettő között, pontosabban mi található ezen az íven a barokk pompától a zsibbasztó közönyig. S közben persze az erőszak kritikai olvasásán átszűrve végiggondolni mindezt - az Egy gyilkosság mellékszálai brutális erőszak-tapasztalatát megjelenítve.

Gyurán Ildikó: Az erőszak büntetőjogi megítélése

Bűncselekménynek az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli. A bűncselekménynek tehát nem fogalmi eleme az erőszak, az megvalósulhat anélkül is. A gyakorlat azonban ennél sokkal sötétebb képet mutat: a legtöbb bűncselekményt ma már erőszakos úton követik el. De mi is minősül erőszaknak a büntetőjog szempontjából? A Btk. különös részében az erőszak és a fenyegetés több bűncselekmény tényállásában szerepel: bizonyos bűncselekmények esetében tényállási elem is, vagyis csak akkor valósul meg a bűncselekmény, ha azt erőszakkal vagy fenyegetéssel követik el. Lehet továbbá az elkövetés módja, eszközcselekmény is.

Az erőszak és a fenyegetés a konkrét bűncselekmény megvalósításakor számtalan formában nyilvánulhat meg, azt kell vizsgálnunk, kimerítette-e az elkövető a magatartásával a tényállásszerűséget, amely az adott bűncselekmény megállapításának feltétele. Az erőszak fizikai erővel történő, támadó jellegű ráhatás, mely irányulhat személy ellen vagy dolog ellen. Az erőszak lehet akaratot törő (*vis absoluta*), amikor például valakit megkötöznek vagy akaratot hajlító hatású (*vis compulsiva*), amikor valakit folyamatosan bántalmaznak. A rablási erőszak például mindig személy elleni, lenyűgöző és akaratot bénító fizikai támadásban nyilvánul meg, amely lehetetlenné teszi a sértetti ellenállást (*vis absoluta*). Ennek megítéléséhez a tettes és a sértett állapotát, a tettes testi erőfölényét és az általa használt eszközt is vizsgálni kell. Ugyanakkor dologról személyre áttevődő erőszak is hathat *vis absolutaként*. Hagyományosan az erőszakos vagyon elleni bűncselekmények esetében a lenyűgöző erőszak alkalmazásáról van szó, míg a nemi szabadságot sértő erőszakos

bűncselekmények esetében az erőszakot hajlító, tehát komoly sértetti ellenállást feltételező erőszakról.

Előadásomban a legtipikusabb erőszakkal megvalósuló bűncselekmények gyakorlati megvalósulásának ismertetésén keresztül szeretném bemutatni az erőszak különböző megvalósulási formáit, annak gyakorlati értelmezésének nehézségeit.

Pabis Eszter: *A regény mint vágóhíd: Többszólamúság, idegenség és erőszak Beat Sterchi Blösch című regényében*

Beat Sterchi *Blösch* című, 1983-ban megjelent német nyelvű regénye egy spanyol vendégmunkás és egy svájci hentesgyakornok perspektívájából mutatja be egy alpesi tanya és egy közeli vágóhíd napjait az 1960-as években. Blösch, a vezértehen „passiója” több szempontból is párhuzamban áll a faluban idegen és néma Ambrosio, valamint a vágóhídi munkások sorsával. A narratopoétikailag igen összetett, nyelvileg is polifón szöveg a levágott tehenek, a számos szólamra és perspektívára szabdaltságot elbeszélői diskurzus és a (nem pusztán fizikai értelemben) széthulló életek analógiáján keresztül világítja meg, ahogy a migráció, a nyelvi és kulturális diverzitás, a hétköznapi tapasztalattá vált (ön)idegenség kontextusában megkérdőjeleződnek a nyugati kultúra alapjai (a nemzeti mítoszok vagy az etikai normák). Ezen összefüggések feltárásával az előadás azt kívánja szemléltetni, hogy az erőszak jelensége nem pusztán tárgyként, tematikus szinten határozható meg egy-egy, az erőszakot „ábrázoló” irodalmi szöveget, hanem annak nyelvi-esztétikai jellegzetességeit is befolyásolja (hiszen – ahogy a regényelemzés felmutatja – az erőszak egyformán irányulhat az emberi, az állati test valamint a szövegtörzs és általában a nyelv ellen is).

Takács Erzsébet: *A szenvedő test legitimitása. Didier Fassin biolegitimitás koncepciója*

Előadásomban a fizikai és lelki szenvedés témakörét Didier Fassin koncepcióján keresztül szeretném megközelíteni. A kutató szociológiai-antropológiai munkái a test politikai felhasználását járják körül, például olyan esetekben, ahol a cselekvők a testüket és a testüket ért sorscsapásokat használják olyan jogok, segélyek, jogosultságok megszerzésére, ahol a létük a tét. Fassin kulcsfogalma a testi szenvedés manifesztációja kapcsán megjelenő biolegitimitás, mely terminust azokra az esetekre vonatkozóan alkalmazza, ahol a különböző segélyeket, jogosultságokat kérelmezők a testüket használják – mintegy végső eszközként –

jogforrásként. A (testi és lelki) szenvedésre hivatkozás ugyanakkor mindezek feltárására kötelez, s a szenvedés a kötelezettek diskurzusává is vált. Fassin kutatásai elméleti szempontból is roppant érdekesek, s a foucault-i teória továbbgondolására ösztönöznek: a szubjektumnak politikai realitásként való létrehozásának folyamatát írja le a szenvedés terminusain (s kötelezettségén) keresztül.

Takács Miklós: *Az erőszak fogalma a trauma-kutatások kontextusában*

Az erőszak és a trauma fogalma nyilvánvalóan összefügg. A traumapszichológiában a poszttraumatikus stresszszavar (PTSD) az esetek többségében (a természeti katasztrófák, közlekedési és ipari balesetek kivételével) erőszak következménye. Ráadásul ha az áldozat gyermekkorában szenved el erőszakot, akkor nemcsak PTSD-tüneteket mutat, hanem a traumatikus esemény hatással lesz egész személyiségfejlődésére. De a felmérések azt mutatják, hogy az áldozat az erőszak hatására és a trauma következtében elidegenedik a többi embertársától, szociálisan inaktívvá válik, mely munkanélküliséghez, párkapcsolati problémákhoz vezet, és önmagukban és a világra vetett bizalmuk is megrendül. Dél-amerikai diktatúrákban figyelték meg az úgynevezett „szándékos traumatizálás” jelenségét, mely éppen az említett következményekre épít, amikor a politikai ellenfeleiket szisztematikusan rabolták el és kínozták meg.

E példa már azt a kérdést is felveti, hogy vannak-e kollektív következményei az erőszaknak. Ezeket meghatározni már jóval nehezebb, számolni kell ugyanis a fizikai erőszak mellett annak szimbolikus és strukturális formáival is. Vannak persze látható következményei, mint egy háborúban az infrastruktúra pusztulása, a hangsúly mégis olyan kevésbé meghatározható és vitatott jelenségeken van, mint a kollektív trauma vagy a szekundér traumatizáció. Az előadás zárlata végül a fentiek alapján kísérletet tesz annak bizonyítására, hogy kollektív szinten trauma és erőszak egyaránt valamely médium általi reprezentáció függvénye is.

Horváth Andrea: *Férfi tettesek – női áldozatok? Az erőszak nemi meghatározása*

A tettes neme: férfi. A rendőrség bűnügyi adatai alapján az erőszak elkövetőinek neme a legtöbb esetben férfi. 2010-ben a testi erőszakot elkövetők 81%-a, a nemi erőszak bűnét elkövetők 91%-a volt férfi. Ezek az adatok a férfi nem (el)túlzott reprezentációjára illetve arra utalnak, hogy az erőszaknak „neme” van. Ritkábban merül fel az adatok azon olvasata, hogy az erőszakot elkövetők áldozatai is túlnyomó részt férfiak.

Előadásom egyrészt bemutatja, hogyan változott az erőszak tematizálása a gender-kutatásokban: a férfi tettes és női áldozat megfeleltetésén túl próbálok rámutatni, hogy a nemhez kötött erőszak különböző konstellációi sokkal differenciáltabb megközelítést igényelnek. Elemzésem továbbá megpróbálja az összefüggéseket feltárni, hogy miként hozzák létre az erőszakot a tradicionális nemi szerepekben rejlő hatalmi különbségek és miként igazolják a szexista ideológiák.

Balogh László Levente: *Az első világháború erőszak-tapasztalata*

Sokan úgy gondolják, hogy az első világháború minden tekintetben epochális jelentőségű esemény volt, amely a modernitást egyrészt kettétörte, másrészt teljesen új irányba terelte. Ennyiben tehát a háború öskatasztrófa és katalizátor volt egyben. Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük az első világháborút megelőző, illetve azt követező kort, akkor a cezúra-jelleg nem annyira egyértelmű. Különösen jól érzékelhető ez az erőszak és az erőszakos halál kapcsán. Ebben az előadásban elsősorban arra keresem a választ, hogy vajon az első világháború mennyiben változtatta meg az erőszakhoz való viszonyt, és milyen hatással volt annak erőszak-tapasztalata az emlékezetkultúrára, különös tekintettel a hős és az áldozat diskurzusaira?

Kalmár György: *Az erőszak vizuális jellemzői a slasher horrorfilmben*

Előadásomban egy hírhedten erőszakos filmes műfaj, a "slasher" horrorfilm elemzésére vállalkozom, elsősorban a tipikus szereplehetőségek (tettesek, áldozatok, szemlélők) keveredését vizsgálva. Véleményem szerint a műfaj eredetisége és zavaró jellege épp ezeknek a szerepeknek az elválaszthatatlanságából fakad, ami a film nézőjét is kínos, megalkuvásokkal terhelt, a gyönyör és fájdalom kevert érzéseit keltő pozícióba helyezi. Elemzésem elméleti hátterét a kései Lacan, illetve a kortárs filmelmélet olyan teoretikusai szolgáltatják, mint Steven Shaviro és Kaja Silverman.